

KNJIŽEVNI KONKURS ULAZNICA 2016



UlaZnica

**KULTURA
UMETNOST
DRUŠTVENA PITANJA**

KNJIŽEVNI

KONKURS

UlaZnica

2016

UŁAZNICA

Sadržaj

Saopštenje žirija književnog konkursa *Ulaznica 2016*, 3

POEZIJA

Snežana Nikolić: *Zemlja je površna metafora o realnosti*, 7

Marija Dragnić: *Trka s preponama ili zašto ne nosim bijelo u bijelom gradu*, 11

Maša Seničić: *Mogućnost ćutanja*, 17

PROZA

Mima Juračak: *Događaj*, 27

Mira Petrović: *Znaš da ti se sviđa*, 31

Pavle Lazarević: *Perineum*, 38

ESEJ

Denis i Anita Peričić: *Katedrala*, 47

Aleksandra Bojović: *Književnost vs institucije zla*, 50

Tanja S. Ivanović: *Intelektualac Edvarda Saída*, 57

Saopštenje žirija Književnog konkursa *Ulaznica 2016*

Žiri Književnog konkursa *Ulaznica 2016* u sastavu Zvonko Karanović, književnik iz Beograda, Srđan Srdić, književnik iz Kikinde, i predsednik žirija i Vladimir Arsenić, urednik časopisa, sa zadovoljstvom je konstatovao da se povodom javnog poziva objavljenog u maju 2016. godine opet odazvao veliki broj autorki i autora koji su poslali preko 2500 radova. Radovi su stigli iz svih država bivše Jugoslavije, a raduje činjenica da su stizali i iz drugih država u kojima ima ljudi koji pišu bhsc jezikom, primerice Danske, Kanade, Nemačke, Austrije.

Žiri je jednoglasno odlučio da nagradi sledeće radove:

Poezija

Prva nagrada: **Snežana Nikolić, Draginje** – *Zemlja je površna metafora o realnosti*

Druga nagrada: **Marija Dragnić, Nikšić** – *Trka s preponama ili zašto ne nosim bijelo u bijelom gradu*

Treća nagrada: **Maša Seničić, Beograd** – *Mogućnost ćutanja*

Proza

Prva nagrada: **Mima Juračak, Sisak** – *Događaj*

Druga nagrada: **Mira Petrović, Split** – *Znaš da ti se sviđa*

Treća nagrada: **Pavle Lazarević, Beograd** – *Perineum*

Esej

Prva nagrada: **Denis i Anita Peričić, Varaždin** – *Katedrala*

Druga nagrada: **Aleksandra Bojović, Gornji Milanovac** – *Književnost vs Institucije zla*

Treća nagrada: **Tanja S. Ivanović, Beograd** – *Intelektualac Edvarda Saida*

Nagrađeni radovi predstavljaju prilično precizan uvid u stanje književnosti unutar koordinata bhsc jezika, kao i raznovrsnost poetičkih tendencija uočljivih među autorkama i autorima na postjugoslovenskoj sceni. Zanimljivi i različiti po svojim tematskim istraživanjima, a napisani sa upečaljivim književnim umećem i uverljivošću, ovi tekstovi su se iz mnoštva izdvojili ukupnim utiskom i zrelošću izraza.

U svom ocenjivanju žiri je vrednovao isključivo kvalitet umetničko-jezičkog izraza koji je u nagrađenim radovima nesumnjiv. Organizatori se zahvaljuju svim učesnicima koji su poslali radove jer su pred žiri stavili veliki posao i odgovornost. Nadamo se da će konkurs i sledeće godine biti ovako bogat i uzbudljiv po pitanju broja kvalitetnih tekstova.

Zrenjanin, 20. 11. 2016.

POEZIJA

ZEMLJA JE POVRŠNA METAFORA O REALNOSTI

Nekad mi se ne hoda iza ograde.
Nekad bih pokidala njenu zapletenost u nežno granje i otrčala.
Posle ću razmatrati što sam trčala.
Zemlja će razumeti. Ona je poput oblaka i
nema konačnih istina dok me hrani,
češlja i šalje prolećne cvetove da se nadam.
S večeri joj čitam poeziju naglas
i osećam da dišemo istim grudima.
Zemlja je iznad svoje realnosti jer poznaje toliko krajeva.
Ona se objavljuje svakog dana:
sve loše sve dobro može početi ovog časa.
I retki su časovi u kojima uspevam izjednačiti vreme,
biti mirna između talasa i stabala.
Ti puni i prazni predeli su kornjača o kojoj sam čitala
i koja mi se radosna svalila na srce
bez ikakvih zahteva, jedva opipljiva.
I kornjača iz mog detinjstva koju su rastavili
radi pogrešne namene i mnogo smeha.
To su predeli po kojima se tromo osvaja ljubav za reč za ruke,
s kožom od koje te odvajaju,
s kožom zbog koje se još uvek budiš.

NOJEV ZOO VRT (Barnsu)

Posle zemljotresa ona lagano pušta svoje ruke
kao da je svet iznova stvoren i da će njegov poredak
narušiti to što hoda s velikim okruglim očima
poput maramice koju razlaže vetar nežno do vlakana,
a sve je oduvek tu (ne)dirnuto bolom od juče, lepa
zatrovana reka u kojoj si učila da govoriš: tajna je možda
na dnu, tajna su razoreni gradovi i ljudi koji postoje
uprkos svemu drhteći na koncu svojih oblaka –
njihova tela su priče o ljubavi i samoći kroz koje smo osetili kraj
jer noć je selekcija i jeka je samo tvoja
u krdu koje hrli napred, napred, napred

Ujutru se čiste kavezi i izbacuje mrtva mladunčad.
Ujutru zemlja lagano pruža svoje ruke kao da sanja kako se grli.
Svakog jutra se razdvajaju grudi, a ptica se dvoumi i plače.

SMEŠNO, PUSTO TUŽNO VREME¹

Ti, ja i pusto vreme koje nas čini nepomičnima
kao neke krčage u izložbenoj sali kojima se izvlači duša
i promašuje, šta smo drugo mogli s tim mrtvacem iz jezera
osim da slušamo kako odiše kao noćno drveće da nema
nema uvek dodira među ljudima, sećanje koje te iznova davi
i podiže da kažeš zemlji *lepota nije samerljiva*, ili ispija
osvajajući kad postane suviše glupo i zamorno razmišljati
o ljubavi, o tužno vreme odzvanjaju telefoni svojim dugim
govorima – iskidan Bodler u pokretima trave
gde živi mali bog koji zaboravlja kako se kaže
kako se kaže

1. Naslov pesme je Eliotov stih

HRNOTOP ŠUME

10

Šuma se okrenula na leđa kao buba
koju je vetar opasao šumovima. njeno telo
se dugo razlaže s mojim buđenjem: ni ruku ni
svetlosti neozleđene koje bi sve to pomirile sa
stampedom u tuđoj sobi. ostaće đubre ispod kreveta,
jedino izvesno, do večeri preliću ga mlekom i
ako budem imala sreće, njegov smrad će biti sećanje na
iskipelo iz detinjstva, na okorelu tablu neba oko podneva
na koju ću došarati neki mit ili novu kožu za ostatak dana,
za kuću u kojoj će se rascvetati sve moje seobe u narove.
potom se sleže noć i grad ispušta miris mrtvih riba
i više puta ispijenih priča. do dna. do dna se spušta šuma
i prevrće svoje listove. za njom dišu potiljci umornih životinja
u njoj se talasaju iznova proživljeni ratovi i pevaju

TRKA SA PREPONAMA ILI ZAŠTO NE NOSIM BIJELO U BIJELOM GRADU

Šetaš dugim bulevarom u bijeloj haljinici
Hajde dete daj deki da jede
Daš deki da jede
Misliš
Možda je on Bog
Kom si se nekad redovno obraćala
Kad si bila mala
Sa klozetske šolje
Sa kim sada razgovaraš
Kad se javi neka bahata želja
Ili da umiriš savjest
Daš deki da jede
Da umiriš savjest
On te naravno opsuje
Malo si mu dala
Koliko je dovoljno
da se nahrani tvoj bog?
Pitaš se dok nastavljaš šetnju dugim bulevarom
Sada bržim korakom
Valja što prije proći
Sve te prosjake i izloge
I bilborde sa likovima ljudi
Koji se blaženo smiju
Misle
Možda sam ja bog
I svi na bulevaru kao omađijani isto pomišljaju
Čini ti se
Prolaziš što prije
A bulevar je dovoljno dug

Da se umoriš i shvatiš
Da svakodnevno šetaš
Kroz ono što stalno zamišljaš
Bulevar je dovoljno dug
Da se umoriš
Da se umoriš
Da se umoriš
Bulevar je dovoljno dug
Za hiljade koraka
Pred svakim preskočiš pitanje
Je li moj?
Da umiriš savjest
Ubrzavaš
Prepone postaju previsoke
Za tvoj slab odraz
Sjetiš se naskačeš na boga
Niski majušni džokeju
Koliko je skokova potrebno
Da se umori tvoj konj?
Uporno se kladim
Na tu izmučenu životinju
Pomislil nekad
Možda sam kockar
Nekad
Možda sam ja bog
Jbg, bulevar je dovoljno dug
Bulevar je dovoljno dug draga moja
Tek da shvatiš da
Ne treba da nosiš tu bijelu haljinu
Prljivo je
Vidi ti se sve dok preskačeš sebe
I pobogu ženo
Žulja li te imalo taj tvoj bog?

KADA TREBA DA SE ČISTI

Sve je baš onako kako izgleda.
Beograd je siv grad.
Naše ulice su prljave
Jer ih čiste jedino gradski čistači
I niko ne želi da bude kao oni.
Zato ni ne izgledamo kao oni,
Mi nosimo drugačija odijela –
Mislimo da znamo da je sve onako kako izgleda.
Ipak, često smo i mi budni kada treba da se čisti.
Tada su i bubašvabe već izmilile
I opsjedaju naše domove.
Jer cijenimo da je zajedničko čišćenje preskupo.
(Zajedničko je preskupo.)
Za to vrijeme mi opsjedamo sopstvenu savjest,
Čistimo je, umjesto da ona čisti nas,
I sve što uspijemo da osvojimo je
Nekoliko sati teškog sna
Pod lakim frotirom,
Još lakšim kapcima.
Zato se danju činimo jedni drugima
Izmučeni, izrabljivani, zarobljeni –
Sve je baš onako kako izgleda.
Srećom, lijepe su još uvijek samo dobre žene
I hrabri dječaci poznaju se po stidu.
Njima je u srcu dom
I skupo je ne čistiti ga. Često, i često zajednički.
(Zajedničkom je teže odrediti cijenu.)
Oni čvrsto spavaju
Dok ulicama sivog grada
Patroliraju čistači.

GLAD I PUNA TRPEZA

Šutnula sam nogom o punu trpezu
Kada sam zalupila vratima
I otišla
Prisjećaju se naši prijatelji
Uz šale na račun moje „umjetničke prirode“ i „proste poezije“.
Dok konobar donosi još jedan pretrpan oval
Ja samo razmišljam o tome kako sam srećna
Što ne moram ja da kuvam za sve njih
I što za punu trpezu opet sjedam
Gladna isključivo onog
Što će se između nas desiti
Kada odu svi
Čuvari moje savjesti,
Cenzori mojih stihova.

OVO MORA DA JE DOM

Riječi isijavaju iza mat ekrana
Miješaju se sa dimom
Hvataju me amorfnu
Odvraćam pogled
Umoren tom maglom
Okrećem ga ka našem krevetu
Kolijevci naših snova
I odmaram na tvom licu
Vidim lijepo
Tvoja brada
Moje gnijezdo
Spleteno od tvojih smeđih i riđih malja
Mojih poljubaca
I naših govana
I osjećam jasno
Ovo je jedina kuća
Iz koje mogu još dugo dugo
Iskakati kroz prozor.

PONEKAD PIŠEM SAMO DA ZAGRIJEM PRSTE...

16

Ponekad pišem samo da zagrijem prste
Da budu dovoljno laki i jaki
Da se dignu do njegovog vrata
Da prigrle kičmu svoje stvarnosti.

mogućnost ćutanja

prvo,
učim da ćutim u raznovrsnim prostorima,
pripitomljenim i popločanim pustarama,
usuđujem se da odem toliko daleko
da uvedem praznik Sv. Muka
koji ne pripisujem nekom posebnom
datumu, već ga proizvoljno slavim
u svakoj velelepnoj tišini

*posteljina miriše na čisto,
soba odzvanja od nepažnje,
tvoji roditelji kupuju stanove:
preurediće ih, adaptirati, prodati,
ti nikada nećeš živeti bez njih,
bez stanova i roditelja,
ti ćeš mi slati pisma sa ostrva
i voleti me, tako snažno, pod
svakim krovom koji naslediš*

drugo,
patnja me zamara. unutrašnjost mog želuca
država je za sebe, sa nadležnim organima
čije mi odgovornosti nisu poznate;
nemir me je tiho i predano odgojio
nakon što su moji roditelji poverovali
da su me vaspitali u svim pravcima:
nisam za sobom bacala mrvica hleba,
nisam za sobom bacala ništa.

*deca vrište u predškolskoj grupi,
vaspitačice planiraju odmor,
mesecima unapred uplaćuju
aranžmane; koluti prašine im
kroz prozor padaju na lokne:
čistim tvoj stan iz dosade.
mi nećemo imati, tu preglasnu
decu, i nećemo se voleti zauvek
poput drugih ljudi koji na letovanju
lako odaberu mesto za večeru*

i još nešto,
reći ćeš da pesma nije ćutanje,
ali mogla bi da bude ukoliko
je niko nikada ne pročita

*lenjost me zamara. nebo se naginje,
mašina za veš usporava, u njoj
prljave stvari menjaju mesta sa
mesom za nedeljni ručak. glasovi
su u obdaništu zamrli, predveče se
ovuda smucaju samo tuđi prijatelji.
volećeš me uvek isto, kao što
se vole ukrasne biljke: pažljivo, kada
si u blizini, i prestravljeno, kada nisi tu*

ukoliko je niko nikada ne pročita
naglas

sletanje očekivano u 19:45h

upravo

žena sa konjskim repom
pokušava da sakrije kako je plakala;
dopada mi se njena otužna odlučnost,
premda se pitam koja je patnja
toliko velika da ne sačeka čvrsto tlo

čtvrt sata

na nekoliko hiljada kilometara nadmorske visine
mislim o svojoj budućoj deci i pitam se ko su.
prepoznajem najednom more ispod sebe:
treba li moj budući suprug da zna
koje sam uvale uspela da preplivam?
hoće li naslutiti koje su me progutale?
prepoznajem i planinski venac, već viđen
u geografskim vežbankama: neme karte
protežu se ispod čelične konstrukcije
koja štiti moja stopala

dvadeset pet minuta

u vijugavom redu noge vuku
pojedinci čije poreklo nije evropsko,
višečlane porodice propuštaju brže,
a moja se nerođena deca smrtno dosađuju;
parovi se gledaju, ljudi prepričavaju
jedni drugima odakle dolaze, jer zna se
da sigurno idu ka nečemu boljem

četrdeset minuta

lice šalterskog službenika, zaključujem,
mora pripadati Evropi; staklo me deli
od te glave koja će me pustiti dalje.
sama sam, kažem uniformi,
ostaću dve sedmice. molim?
htela sam da vidim jedini grad
o kom je moja baka ćutke maštala

šezdeset minuta

hoće li moj budući suprug biti Evropljanin?
gde ćemo se upoznati? hoćemo li se uopšte
poznavati? kažem, htela sam da joj pošaljem
razglednicu sa prizorom u koji sigurno nije kročila

šezdeset pet minuta

na dolaznom terminalu osećaju se
sredstvo za čišćenje, znoj i strah

ti, možda

krznarija Sumrak u Masarikovoj
nagoveštava jedini mogući ishod
dranja kože sa tuđih leđa,
a trgove čiji se nazivi suprotstavljaju fašizmu
okružuju zgrade u obliku austrijskih kolača:
od šećera se lako zaboravlja
na glupost i na smrt

raduje me što će katedrala zauvek biti nedovršena,
jer postojanost je ipak odlika najpribranijih;
ispred zgrade Napretka, čovek prosi
da prkosi tokovima: nije lako plivati uzvodno
u gradu koji svakog jutra iznova zaboravlja
na svoju reku

ti možda, ali ja se nikada
neću ovde zadržati

mrtva priroda

moj otac je umoran
moja baka se ne seća
moja majka prepričava
moja sestra i ja,
mi jedemo ručak
jedna na jednom
druga na drugom
kraju sveta;
mislim, stola

lingvistički ogled o parcijalnosti

skoro sve će biti u redu

sve će skoro biti u redu

sve će biti skoro u redu

sve će biti u skoro redu

sve će biti u redu

sve će u biti

skoro

sve

PROZA

DOGAĐAJ

Prije svega, važno je napomenuti kako Rona Mona obožava miris voštane mase iz svojih ušiju, da često zna čeprkati noktom po duplji svog uha, pa potom mirisati taj mošusni trag, taj u prirodi nigdje ponovljiv raskošni miris, radi kojeg ponekad okrene očima od užitka, kada nema što drugo za raditi.

Rona Mona voli se drmusati vlakom jer pritom ima osjećaj kao da je na besplatnom anticelulitnom tretmanu koji samo za nju, valovima, podražajima, rastavlja krupne atome naranče na sitnije, pa potom još sitnije, iz dana u dan sve sitnije, dok naposljetku možda ne ostane samo glatka koža, spremna na poljupce.

Drmusa se dva puta dnevno, jednom rano ujutro, drugi put kasno popodne, na putu iz jednog grada u drugi, iz manjeg u veći, potom iz većeg u manji. Rona Mona drmusa se doduše još jednom, kasno navečer, kada legne pored svog hladetinastog muža, koji još jednom uzbiba sve što se na njoj da uzbibati, silinom odmjerenog ponavljanja radi kojeg je uvjeren kako zna što radi, i to uvijek radi na isti način, iz dana u dan – dosljedno ponavljanje odražava se na sve u njenom životu, koji kao da je od dosljednog ponavljanja sačinjen.

Drmusanje vlakom u svakom je slučaju bolje od svega ostalog – od posla na kojem svaki dan trune poput svake prosječne biološke tvari na svom zalasku, kao i od drmusanja kasno navečer, kada više niti jedan atom Rone Mone nije budan. Drmusanje vlakom specifično je iskustvo i njegove su sitne sastavnice, sastavnice drmusanja, jedina razlikovna čestica po kojoj Rona može relativno dobro neki dan ipak zapamtiti, nauštrb sveukupne cjeline, koja je najčešće bezlična, utopljena u masu svih dana koji naposljetku čine samo smjesu, tumor, koji se jednostavno onda zove DAN, i što drugo možeš uopće s tim – proživiš jedan i proživio si ih sve, najbolje bi bilo odustati.

Ponekad sjedi pokraj zanimljivih suputnika koje strastveno proučava ili pak gleda kroz prozor u potrazi za stvarima koje se mogu dogoditi. Najčešće se ne dogodi baš ništa, no ponekad se sve uroti kako bi Rona ipak nešto u svom beznačajnom životu doživjela.

Ti su dani vrijedni čekanja, ponavljanja, svog tog bezličnog vrtloga.

Danas, recimo, promatra obraz nekog čovjeka, koji je rošav, nikakav, tužna ostavština kožnog problema, sjećanje na komplekse iz prošlosti. Obraz promatra u staklu, samo kao odraz. On gleda nekamo ispred sebe, tek ponekad spusti pogled na mobitel, čini joj se, da provjeri vrijeme. Djeluje žalosno, zamišlja ga kako putuje kući s iscrpljujućeg rada u uredu, točnije, u radnoj jedinici sličnijoj boksu, u kojem sjedi od osam do četiri, prevrće nevažne papire, zarađuje za proviziju.

Vlak je prepun takvih kakav je on. Umorni, spavaju, isprepliću se tijela, odmaraju jedni na drugima. Dan je pri kraju, ali još uvijek dug, još uvijek ima slabog potencijala koji će nestati onog trena kada se otvore vrata stana ili kuće.

Čeka li ga itko kod kuće?

Rona Mona besramno bulji, no čini se da on ništa ne primjećuje, jer misli da ona gleda kroz prozor, nekamo preko njega.

Rona Mona razmišlja.

Trebalo bi učiniti nešto, trebalo bi naprosto pokušati, podati se situaciji koja se pred njom nudi, nešto izmijeniti, nekako se istaknuti, iskoristiti ovaj trenutak u kojem sjedi kraj čovjeka čiji je život zasigurno jednako žalostan kao i njen, jednako nepotreban, suvišan, bolje da se nisu niti rodili.

Nešto će učiniti. Evo sad, ovaj tren, nešto će učiniti.

Nešto će učiniti i bit će vezano upravo uz miris iz uha, uz specifičan mošusni *imprint*, uz njegovo uho prije svega, uho suputnika.

– Budite mirni.

Rona Mona to izgovori i učini joj se kao da je to izgovorio netko drugi, ne ona, nikako ne ona, a čovjek je prestravljeno pogleda,

pomišlja u tom trenutku zasigurno kako mu je na glavi golem kukac kojeg treba ukloniti, kako je u njegovoj kosi čudovište koje treba otjerati pažljivo, da ne bi proždrla čitavu njegovu glavu, da se ne bi zapetljalo u njegovu kosu ili mu, *nedajbože*, ušlo kroz uho, ravno u mozak, pa ondje napravilo kakav stravičan nered.

Njen suputnik je miran i ovo je njen trenutak, ovo je trenutak u kojem će se nešto dogoditi, u kojem će se dogoditi nešto po čemu će pamtiti dan – ona će to učiniti, sada je to posve izvjesno.

Nježno približava prst, koji je ušiljila kao olovku, nježno ga primiče njegovoj ušnoj školjci, pažljivo, kao da mu je majka, pomisli - on je gleda u čudu, ali s nekim neuobičajenim povjerenjem, s nekom bespomoćnošću, s izrazom lica koji govori – evo, ova žena će me spasiti nemani, a ja joj se samo trebam na sekundu podati.

Srećom, nema velike nokte pa u dodiru jagodice s ušnom školjkom osjeća tek meku kožu. Kratko zagrebe ukrug po rupici, samo kratko, ali relativno duboko, već zna koliko je potrebno kako bi se za jagodicu uhvatio miris, zagrebe i izvuče, zagrebe, izvuče i pomiriši, zatvorivši oči.

To je to, to je taj isti miris, samo drugačiji.

To je to, to je taj isti miris, samo drugačiji, samo od drugoga, napokon nešto drugo, napokon drugi miris, napokon nešto pamtljivo, divan pečat ovom beskorisnom danu.

Suputnik je gleda: nije mu jasno, ova žena tu do njega, ona uživa, ona uživa u mirisu svog prsta, prsta koji je upravo nešto rovario po njegovoj ušnoj školjci, on ne može vjerovati, kamoli doći k sebi.

– Gospođo...

Izusti samo to, *gospođo*, kao šapat, kao izdisaj, nevjerica, ustane potom poraženo, osjeća se prljavo, posramljeno, kao da su svi u vlaku svjesni toga što je dozvolio, kao da su svi svjesni u što se uvalio, kao da su svi svjesni toga koliko je njegov dan još dodatno gori zbog ovog sitnog događaja, ove anomalije.

Ustane i pođe naći drugo mjesto, u drugom vagonu, izvan ovog događaja, što dalje od njega, što dalje od svega, vratiti se, samo se vratiti u uobičajene stvari – korak unatrag, samo malo unatrag.

Rona Mona zadovoljno izađe iz vlaka u noć i prstom lijeve ruke zagrebe po unutrašnjosti svog lijevog uha. Uspoređi zadovoljno dva mirisa, dva prikupljena traga, dva dokaza da postoji nešto drugo, dva razloga za sitnu sreću.

Duboko udahne.

Danas se ipak nešto dogodilo.

ZNAŠ DA TI SE SVIĐA

Nije normalan. To kažem baki koja me gleda praznog pogleda, ali nekad je čovjek toliko usamljen da pristane i na jednosmjernan tip razgovora. U zadnje vrijeme moja baka se sve češće pretvara u nešto poput doktora, za koje mi se čini da govore u kratkim crtama iz jednog jedinog razloga, a taj je kako bi pacijenti samostalno došli do neke osobne istine koja bi teže pala na želudac da je sažvakana u tuđim riječima – možda plate pomoć ili je očekuju besplatno, ali zapravo razgovaraju sami sa sobom.

Eto takva je i moja sve senilnija baka, no ne vlastitim izborom – briga nju za moje priče, ali gleda me takvom pozornošću da se čini kako joj ne promiče niti jedna moja bora niti trzaj lica koji skriva neizrečenu misao, iako se iza tog sveznajućeg pogleda skriva samo magla koju ja niječem beskompromisno. Ne smeta mi – ili me možda mrvicu žacne – to što ona samo hini slušanje, a zapravo je koncentrirana na vrhunski program Radio Marije koja trešti u pozadini jer slabo čuje. Smanjujem. Nezadovoljno me gleda. Usudila sam se prekinuti njezine rutine nadjačavanja s radijem, nezaobilazne recitacije koje donose spokoj i mirnije snove.

Na stolu je vaza bez cvijeća, primjećujemo to i jedna i druga, u isto vrijeme. To mi odvrća pažnju i nakratko me zaustavlja u bijesnim rečenicama o odvratnim spodobama koje gaze ljepotu življenja da je još manje ima. Baka ne zaboravlja zaliti cvijeće koje je sada na podu pa ga skuplja, iako je ja molim da sjedne – pusti to, ja ću kasnije. Ali baka je uporna jer je najednom shvatila da je cvijeće dugo bilo bez vode i umrijet će. Kako je cvijeće završilo na podu bez razbijene vaze, nemam ideje. Baka nekim čudom primjećuje moju zbunjenost pa kaže da su u kući bili luđaci koji su sve porazbacali u potrazi za njezinim nakitom. Nema smisla proturječiti. Vjerojatno ih je zamijenila za medicinsku sestru s kojom sam se danas dogovorila da joj da infuziju, ili susjedu s trećeg kata koja je ponekad s njom

kad mene nema. Zbog te drame koja je neminovno nastala, samo ne znam kako je točno išla, sutra me sigurno čeka ispričavanje za to što je baka ostarila.

Prije par dana baka ni mene nije prepoznala pa sam se ispričala samoj sebi. Rekla sam: stara je, a ti nisi ništa posebno da te se itko sjeti. Par dana nakon toga plakala je da je netko pokušao napasti. Zaboravila je da sam je samo htjela okupati. U ruci otada stalno drži češalj jer je spremna na obranu, valjda je zato i sada u tom obrambenom položaju. Neprijatelj nikad ne spava, objašnjava mi tiho dok je ponovno vraćam na stolicu. Voli citirati stare filmove pa priča o kikašima i tumači da tko pjeva zlo ne misli. Ne vidi da sam uznemirena. Ja ignoriram to da je stara i bolesna.

„Izvriđa me, nona“, uporna sam u svojim lamentima, „odakle mu pravo?“

„Ma ko to, dušo?“

„Debil“, ograničavam odgovor.

Baka me najednom hvata za ruku, zaboravlja i na cvijeće i na neprijatelje. „Jesi sačuvala svoje poštenje?“, pita ozbiljnim glasom jer neke su stvari u životu krucijalne. Skrivam podsmijeh. Moje poštenje je odavno izgubljeno, ali nije potrebno da baka to zna pa kažem, jesam, bako, jesam; dok se istodobno pitam čemu tolika briga, jer to što moja baka naziva poštenjem ja zovem poštenom jebačinom koja mi baš treba. Već je godinama suša. Prijatelji govore da to ne bi bilo tako da nisam toliko zahtjevna. Zažmiri, kažu, nitko na svijetu nije idealan. Goreg savjeta koji nitko nije tražio još nisam čula. Bolje je u takvom slučaju drkati, a emocionalnu prazninu napuniti hobijima. Život u dvoje je ionako nametnuta regula.

Nepodnošljivo je vruće zadnjih dana, a jedino tad mi tuđa koža ne treba. Svako malo se zalijepim o hladan zid, uzaludno tražim malo svježine. Ne uspijem pa zapalim cigaretu i gledam u nebo kao da ću pronaći odgovore na pitanja koja se javljaju na mahove. Onda upalim kompjuter, čitam portale, listam fejs. Tako je tijekom jedne neprospavane noći taj debil o kojem pričam baki izvirio na mome zidu među potencijalnim prijateljima i ja sam mu – tko zna zašto – poslala poruku. Krivim dosadu. Ljeti čovjek ima više vremena, pogotovo kad se bavi poslom kao ja. Ja sam nastavnica

– preko godine frustrirana zbog viška posla, preko praznika viškom razmišljanja. To su dva tipa otuđenja, pročitala sam u jednoj knjizi u kojoj sam se prepoznala. Odjednom ti ljeto osigura vrijeme za kojim neprestano plačeš, a onda ispadne da ti ta željena sloboda servira samo gorke istine. Tako sam se ja jedno jutro probudila i shvatila da sam odrasla i da su ljudi oko mene odrasli – prerasli oni mene, prerasla ja njih; s mislima koje mi razaraju glavu a oni svi već razneseni svatko na svoj način, zarobljeni u nekim svojim obvezama, problemima, zavrzlamama; toliko da nemam s kime otići na Matejušku popiti pivo i malo olakšati dušu, baciti koji *dance*, koju ležernu čakulu, i zato sam mu se i javila – da vidim što ima s njim jer godinama ga nisam niti putem srela, još otkako smo bili djeca. Bio mi je nepoznanica, baš ono što mi treba. I odgovorio mi je odmah, što mi se svidjelo. Rekao je da se sjeća mog konjskog repa i kako su me povlačili za njega po hodnicima. A onda me pitao kako sam i kad ćemo se naći, bez okolišanja.

U kafiću nije bilo gužve i on je već sjedio s pivom u ruci. Dočekao me bez pozdrava, s pitanjem zašto se toliko trudim. Pogledala sam ga u čudu, možda nisam dobro shvatila što govori. Sjela sam na stolicu, a on je ponovio: „Previše si se potrudila“, pokazujući na moju robu – na obične traperice i majicu na špaline, na platformke mornarskog đira.

„O čemu ti?“ , pitala sam.

„Bi li?“ , pitao je.

„Šta, bi li?“

Napravio je rupu s prstima jedne ruke i u nju ugurao srednji prst druge. Osjetila sam se poniženo tom nepotrebnom vulgarnom gestom, ali okrenula sam sve na šalu, opravdala sam ga u mislima jer žene to često rade – najbolje su u opravdavanju muškaraca njihovom urođenom djetinjastošću. „Zar se tako pozdravljaju stari prijatelji?“ , pitala sam u tu svrhu.

A zapravo nas dvoje nikad nismo bili prijatelji. On je u osnovnoj školi išao u a razred, ja u b, i naše poznavanje bilo je svedeno na bok bok i skrivene poglede. Sve cure na pragu puberteta su o njemu maštale, uključujući i mene. Imao je predivno lice, i još uvijek ga ima, i divnu osobnost, to se izgubilo. Sam sebi dovoljan, tako je izgledao

– moćno. Sve je mogao i sve je znao. Svirao je par instrumenata, glumio u svakoj školskoj predstavi, pomagao majstorima kad bi prenosili stolice za školske priredbe. Za svaki sport komentiralo se da ima talent. Govorili su da će daleko, zasad nije dospio nigdje. Nešto je u njemu drugačije – nešto je trulo, pokvareno, usahlo; i pitala sam se što, ali nije mi odao, samo je nastavio biti odvratan, pitao me zašto se toliko šminkam, valjda nije shvaćao da nisam luda da se šminkam zbog njega – već više od osam godina šminkam se tako kako se šminkam, svaki božji dan, jer mi se sviđa. Čak mi je u jednom trenu dotaknuo obrvu i izustio – „fascinantno“, kao da sam kakav izložbeni primjerak. A dok sam pričala o nekim dogodovštinama s posla ugrizao me za nos bez ikakvog nagovještaja, kao da je divlja životinja, i onda je dugo mljackao i bilo mi je neugodno, rekao je da se osjeti puder, da je to nešto strašno.

„Koji ti je kurac, čoviče?“, ispalila sam, „oladi malo.“

Da nisam imala te neudobne platformke, možda bih i otišla, kažem možda, jer nije mi se zapravo dalo. Nedostajalo mi je razgovora, možda čak i više od ševe – trebalo mi je dobrog umnog jebanja, pa makar s nekim tko mi nije ravan jer ni po čemu mi nije bio ravan taj jebeni kurvin sin, dok me proučavao kao da sam neka kučka koja će kleknuti i popušiti mu na licu mjesta.

„Šta se vrpoltiš?“, pitao me, mjerkajući me kao da sam meso u mesnici. „Znam da sam neodoljiv.“

„Ma daj, molin te, je l' to o curicama pričaš?“

Pogledala sam ga prkosno, dajući mu do znanja da mi je poznata njegova reputacija kao što je u Splitu sve više-manje poznato, a ne želiš da bude istina. „Nisam ti ja curica.“

Za njim su stalno trčale. Kad bi i danas u razgovoru slučajno upala neka priča o njemu, uvijek bi se svela na to koju je okrenuo, u kojoj je sad kombinaciji, šemi, koje su se dvije lapače potukle zbog njegovog kurvarluka. Priče koje bi me samo okrznule, nisam znala da li da im vjerujem ili ne ni koliko me za njih briga. Rupe u razgovoru koje ne znače ništa. Didaskalija. Digresija.

„Pričaj mi“, bila sam svejedno uporna, željna novotarija. „Okani se gluposti.“

Priča je za mene nešto kao droga. Ja sam posljednja predvodnica strastvenih žena koje se podaju i pokoravaju drugome radi krivih riječi iza kojih mora da se skriva prava stvar. „Reci mi – šta *stvarno* ima?“

On se nasmijao. Otpio je gutljaj piva i potom me zatražio torbu, prevrnuo je, promatrao sadržaje, puder, rimel, spužvicu, ključeve, novčanik. Gledao je malo sve te stvari na stolu pa malo mene, a onda je sve potrpao natrag i upitao: „Kad si se zadnji put jebala?“

„Ma kakva su to pitanja?“

„Znači, dugo.“

Ustala sam da odem, a on me zaustavio rukom. „Oprosti“, rekao je. „Malo san pretjera, ka, skužaj. Amo ispočetka.“

Naručio je još jedno pivo. Ja sam rekla da neću gubiti vrijeme ako će nastaviti u tome smjeru (zar mi nije bilo dosta?) – ipak imam svojih obaveza, toliko stvari za riješiti, izmišljala sam, i neki *party* večeras, znaš li da je otvorenje onog novog kluba di je bio Central? Ne zanimaju me te *mainstream* gluposti, rekao je. Samo sam te tila viditi, dodala sam, zanimalo me; pišem nešto u zadnje vrime, (pišeš?), da, istražujem, (ma daj?), slušam priče, na što je on načulio uši poput nekog psića, zanimljivo, rekao je, znaš li koga sam kresnija prvi put?

Ali za promjenu ja nisam htjela znati jer neznanje je blagoslov, a slutnje su samo eufemizam za horor.

„Rodicu“, rekao je on kao da je jedva dočekao jer je već sve imao spremno. „Bili smo na nekom piru, ja iša u vece, ona iz njega izlazila, i bija je to trenutak, znaš, pravi trenutak za ne virovat. Tad san svatija da je ševa jedini smisao života, ono, razumiš – ukazanje, jebena gospa. Ima tako velike bradavice da bi se u njima najrađe ugušija, a butine ovalike“, pokazao je rukama, „to su prave butine, ti si stvarno za mene previše mršava.“

Želudac mi se grčio, a nisam se mogla pomaknuti od šoka. Kružile su te priče po gradu, da je spavao sa svojom rodicom kad je imao trinaest godina i da ona već neko vrijeme drži bordel u stanu na Splitu 3 čiji je on redoviti gost, ali tada sam mislila da izmišlja jer muškarci uvijek smišljaju neke gadarije, tko zna zašto, valjda

misle da ih to čini zanimljivijima, možda privlačnijima, ne znam, nikad mi to nije bilo jasno ili se družim s krivim ljudima pa ih na sve projiciram? Svejedno, nisam se micala; kao da sam bila blokirana, netko me zamrznuo na mjestu i rekao snađi se kako znaš.

„Šta, gadi ti se?“, pitao je, „a je si osjetljiva. Kad god iman priliku, napunin je ko papriku. Ta je ženska vrhunška. A ima muža kojemu je mlohav, zar to nije grozna sudbina? Ona onako jebozovna i željna seksa da ga ne dobiva? Jeziva priča, jebiga. Uglavnom, ja bi je tebi s guštom poliza. A ti bi moga sto posto, vidi se iz toga šta si obukla. Kako si se nacrtala. Voliš bit kurva, je l' da? To ti se sviđa?“, približio se i prstom sebi podragao nos, „jesi šta povukla prije, ševilice napaljena?“

U tom trenu sam ustala, a on nije potrčao za mnom, samo je vikao, „daj, šta si takva, alo!“ Kad sam sjela u auto, tresla sam se od bijesa, lupala sam po volanu i kasnije ga mazila kao da je osoba. Koji vrag se tom tipu događa? Koji se vrag meni događa? Prevertala sam razgovor u glavi tražeći neko skriveno značenje koje će se odmaknuti od onog jednostavnog objašnjenja da je obični gad, pervertit, budala. Nastojala sam shvatiti u čemu je stvar i koji je problem, kao kad sam u razredu i sve ima objašnjenje – uzroke, povode, posljedice, sve ima svoje. Ali bilo je previše rupa da bih išta razumjela i to me ljutilo – ljutilo me to što se prema meni bez ikakvog razloga i opravdanja i prava ophodio kao da sam kurva; ljutila sam se na svoju samoću što je toliko prodorna da me s njime zadržala i više od prihvatljivoga; i na njegovu sudbinu koja njega možda uopće nije pogađala kao nešto negativno ni kao kazna, ni nesretan slučaj ili pogrešan zaokret od pravog puta; i što je toliko propao a bio je toliko divan; i pitala sam se što ti se može dogoditi da se tako promijeniš, da toliko zabrazdiš; tko te može toliko raniti i jesi li ranjen od početka, jesi li dosad samo glumio, a onda si se prepustio, prihvatio tu svoju prirodu i odlučio da je se nećeš sramiti; i kakve su to priče o rodici i jebačini, o drogi, o alkoholu, o šminki? I ono kad me ugrizao za nos, što je to bilo?

Ulogirala sam se na fejs i u inbox mu sasula sve žive uvrede, prekorila ga što se prema meni ponašao kao prema najvećem ološu, rekla da mi je žao što je odrastao u takav jad od osobe i da mi ne pada na pamet niti pozdraviti ga na cesti, a on je napisao jednu jedinu

rečenicu: „Znaš da ti se sviđa.“ I onaj debilni smajličić što namiguje. Nikad se nisam osjetila lošije. Kao da me zapljusnuo val razočaranja, guši me. Posljednje mrvice djetinje nevinosti bačene u vjetar rasula. Slamka spasa koja je umakla. Pitala sam se gdje su nestali normalni ljudi i pitam se to i sada, dok sjedim s bakom za stolom i pijemo čaj, a ona me i dalje pozorno gleda bez trunke shvaćanja. „Di su nestali ljudi, bako, s kim da razgovaram? A on meni govori da mi se sviđa – šta on zna šta se meni sviđa? Odakle mu pravo da me procjenjuje na onakav način, a nismo se vidili više od deset godina? Kako se netko toliko promijeni, bako, jesam li se ja prominila? Jesam li bolja ili gora?“

A baka me i dalje gleda i blaženo se smiješka. Ništa ta ne razumije, njoj je život pjesma. Pijucka čaj i povremeno prdne, što je briga. Onda mi se približava, kao da mi želi šapnuti nešto što je top tajna, pa prislanjam svoje uho na njezine usne da udovoljim čežnji umornoga uma koji odbija konačne predaje. Ona kaže: „Znaš li ti da ja još uvijek mogu vodit ljubav?“

Želim se smijati, ali više mi se plače pa to i radim. Odlazim u sobu i plačem, onda brišem suze, dok čistim lice, govorim sebi – saberi se. Kupam baku prije spavanja, a ona pjeva hitove Tereze Kesovije. Potom je smještam u postelju s krunicom oko vrata, ljubim je u čelo. Neka moli, svatko ima svoje utjehe. Ne znam koliko toga u životu za sebe odaberemo, a u kojima jednostavno zapnemo. O tome razmišljam dok se tuširam hladnom vodom. O crvenilu kože i nogama prošaranim kapilarima koji skrivaju urasle dlake. I o tome kako će noć biti previše vruća da ću se opet zalijepiti za zid; jer ovakva sparina teško da se može izdržati.

PERINEUM

Zvao me je i rekao da je kučka raskinula.

Preko poruke.

Sve je kidalo, zajedno tri meseca i kapiraju se i odličan seks i sve, a onda je njoj počeo ispitni rok i sve joj se skupilo i odlepila je i raskinula.

Neću da mu kažem da znam kako mu je, jer ljudi obično tada popizde i u fazonu su da je njima najgore i da nikome nikada nije bilo tako kao njima, ali

znam:

4 godine i 7 meseci

sve je kidalo

i kapiramo se

i odličan seks

i sve

a onda je njoj počeo ispitni rok

i sve joj se skupilo

i odlepila je

i raskinula.

Preko poruke.

Predložim mu da banem do njega. Doneću alkohol. On se premišlja, kaže hoću da budem sam.

Okej, javi mi ako ti nešto treba.

Ma zajebi, dođi da se olešimo.

Okej, tu sam za pola.

Donosim bombu piva i dedinu radžu.

On utučen na kauču, bulji i puši.

Otvaram to.

Sipam radžu i on eksira, ja ga pratim.

Kažem mu da zajebe priču.

Kažem mu da ona nije vredna da se bedači oko nje, ili tako nekako, neku sličnu izandalu frazetinu koja se govori u ovakvim situacijama.

On dodaje da su žene glupe ko kurac i da ne umeju da vole kao muškarci.

Ko im jebe mater.

Gasimo pivom iz flajke.

Vidim ćuti, baš je sjeban.

Bacam neku spiku:

Pazi, matori, kada se završilo sve sa onom mojom, uzeo sam i pobacao sve što me podseća na nju. Ne samo stvari koje mi je kupila i tako ta sranja, nego sve, razumeš. Sve što me vezuje za nju. Čak sam bacio kevinu mušemu sa kuhinjskog stola jer smo se tu jednom dovalili. Nisam mogao da jedem za tim stolom a da ne pomislim na to. Bez sprdnje, brate. Još sam se i istripovao da zapalim kont kada je to sve završilo unutra. Ali, brate, nije htelo da gori.

Jebem mu mamu, nije htelo da gori.

!?

I brate, poenta cele priče je ta što kada sam skinuo čaršav da ga se ratosiljam, video sam fleke od menzisa na dušeku. Onako skorele, braon boje. Uzeo sam da trljam, da skinem to sranje. Deterdžent, prašak, Veniš, onaj kurac protiv kamenca, uljani razređivač, nitro razređivač. Ali ništa, brate. Ništa nije moglo da skinete fleke. To sranje ostaje, razumeš. I ti svaki dan ustaješ iz tog kreveta i ponovo ležeš. I ništa ne možeš da uradiš po tom pitanju. Ali moraš da ustaneš, brate. Moraš da ustaneš.

Baš sam se iskenjao.

On zuri u mene neko vreme, a onda konačno kaže:

Znaš šta je rekla? Zašto je raskinula?

Rekla je kako radi to za moje dobro. Biće mi bolje bez nje.

Ja izneverovao.

Prasnem u smeh.

Suviše si dobar za nju i ti fazoni, a?

On krene da se guši jer je u tom trenutku nategao radžu.

Udara rukom po stolu. Uvek to radi dok se cereka.

Onda zavlada muk kada ja, debil, kažem da je ona sigurno već našla drugog da je puni u pičku.

On samo odmahne rukom.

Opasno se smorio.

Ma šta te boli kurac, i ona moja je postavila slike na Fejs sa nekim majmunom posle mesec dana.

A ti i dalje ništa nisi jebao, konstatuje on.

Jebiga.

Koliko ima? Osam meseci?

Aha.

Jebiga.

Strašno je zajebano kako su te ribe u stanju da te za tren zaborave i zamene nekim drugim.

A do tada su te kao volele, i to ono, svim srcem.

Složim se i dodajem: Ne znam da li sam ti to pričao, brate, ali zapravo, ta je stvar vrlo jednostavna. Iza svega toga stoji nagon samoodržanja. Šta se smeješ, ozbiljno ti pričam. Žene su kao životinje. One vole da im je lepo i toplo, da se osećaju sigurno i zaštićeno. Jeste, brate. I čim se malo nešto poljulja, čim ona posumnja u zaštitu koju joj njen mužjak pruža, tipa istripuje da hoćeš da raskineš ili tako nešto – odmah kreće da njuši za drugim. Kapiraš, brate? Iz istog razloga će ti se javiti jednog dana. Da ti čestita rođendan ili Novu godinu. Pazi šta ti kažem. Javiće se i tvojim ortacima i ortakinjama sa kojima nije više u kontaktu. Zato što žene ne podnose ako sa nekim imaju loš odnos. Jer to isto tako može da dovede u pitanje njihov opstanak.

Jeste, brate.

Nagon samoodržanja, brate.

Zveramo u televizor sa ugašenim zvukom na kome je MMA.

Pogledam ga. Izgleda da je malo iskulirao.

Ali onda to opovrgne izjavom:

Ti brate ne možeš da zamisliš kako se ona jebala.

Ako ćemo realno, bolelo bi mene kurac za nju, i raskid i te pičke materine, samo kada bismo nastavili da se krešemo. Samo mi to nedostaje. Nećeš verovati brate, ali uključim danas pornić da ga izdrkam, onako paćenički, i smorim se kao bulja. Jebe se bolje od profi pornićarki. Znaš kako. Keve mi.

Ne znam šta drugo da kažem na to, nego:

Brate, imam jedno zajebano pitanje za tebe, pazi: kada gledaš pornić, kada ga riba blajva, gledaš nju ili kurac?

Sabili smo pivo.

Sad cepamo radžu direktno iz flajke.

Opasno me u'vatio pa ne zatvaram usta:

Znaš onu priču da crnci kao imaju oštećenje čeonog režnja? Ili da je manjih dimenzija, tako neki kurac, ne sećam se više. Kao zbog toga su niža rasa i to. E, brate, moja je teorija da to važi za žene. One imaju neki gadan poremećaj ličnosti. To je nešto genetski. Ajde sam kaži koliko si puta pizdeo što ne možeš da skapiraš šta je u njenoj glavi? Stvar je u tome što ni ona sama to ne zna. Menja mišljenje preko noći. Čas jedno, čas drugo. Zar nije tako, brate? Prvo ti priča jednu stvar, i ti misliš kao skapirali ste se, sve kul i to, a onda odjednom počne da kenja nešto sasvim suprotno, i to sa punim ubeđenjem. I neće da prizna da je rekla ono prvo, ili možda jeste rekla ali nije tako mislila. I ti si onda u fazonu: ko je uopšte ova ribe, jebote? Pa zar nije? Totalna šizofrenija, brate, totalna.

Zajebana priča, brate.

Ali jeste, brate, to je ono što mi ide na kurac.

Nemaš za šta da ih uhvatiš.

Brate, znaš šta je perineum? Pita on.

Šta brate?

Voli da pamti tako neke zajebane reči za koje niko nije čuo. Valjda da se kurči pred drugima, šta znam.

To ti je ono sranje između pičke i čmara. Znaš, brate, onaj mali deo kože, jebem ga ako tu ima santimetar-dva. Kapiraš brate, od tih santimetar-dva gore-dole ti zavisi da li će ti kurac završiti u pički ili rču.

Pa šta s tim?

Ništa brate, to ti je perineum. Tako se zove. Perineum.

I on je cirke.

Zar nemamo i mi to sranje?

Hoće da zapali, ali ga zajebava upaljač.

U kurac.

Gađa me i pogađa upaljačem u glavu.

Jebi se.

Šta si hteo?

Kažem, zar nemamo i mi to sranje, to, taj perenum, kako već?

Da, brate. Iza muda. To ti je kao erogena zona.

A.

Sine mi:

Brate, znaš šta mene oduvek jebe? Koji je fazon sa tom G-tačkom u bulji?

Šta s tim?

Mislim koj' kurac s tim?

Jebem li ga.

Pa ne, brate, što se malo ti naučnici ne pozabave tim sranjem. Šta će to tamo, razumeš. Mora da postoji neki razlog. Šta, kao, neprirodno je što ga pederčine tamo ture? Pa koj' kurac je Bog stavljao mušku G-tačku u dupe ako je neprirodno?

Jebem li ga.

Pa ne, brate, ajde realno, jesi osetio nekad kao neku prijatnost dok kenjaš?

Ne, brate.

Realno, brate?

Au, brate, ti bi ladno dao dupe.

Ma ne, brate.

Dao bi dupe, pičko pederska! Jebo bi se u rč, pičko pederska!

On nagrne na mene, obori i krene da me kao prca od pozadi.

Iz zajebancije.

Branim se.

Cerekamo se.

Hoću da ga skinem sa sebe, ali on ne pušta.

Gde si pošo, gde si pošo.

Rvemo se na štrokavom tepihu.

Želiš kurac, a, pičko pederska!

Kada obojica istrošimo svu snagu, ostanemo da ležimo jedan pored drugog.

Zadihani.

Okrenem glavu ka njemu pošto vidim da me posmatra.

Njegov dah mi hladi lice

i suši znoj sa čela.

Lik ima plave oči.

Tek sam to sad skontao.

Pružim se i poljubim ga u donju usnu.

Šta koj' kurac.

On me neko vreme gleda

pa mi krljne žvaku.

Ja ga uhvatim za kurac.

Au jebote.

On me ščepa i okrene me na stomak

i strgne farmerke sa mene

i bokserice

i otkopča svoj kaiš

i pljune

i šlajmara mi se slije među guzove

i jebote stvarno ima veliki kurac

i zarije ga
i divljački ga nabija
i svrši mi u dupe.

Okrenem se. On znojav ropće dok mu kurac i dalje stoji umrljan govnama i gleda me u oči sa izrazom na licu koji govori: jebo sam ti kevu.

Ostajem na sve četiri neko vreme.
Niz butine mi se sliva svrš.
Belo i braon, jebote.
Kolena me otkidaju.
Njegovo duboko disanje najednom stane.
Gleda u mene pa u svoj kurac
u svoj kurac pa u mene.
Onda nategne pesnicu i iznabada me ko pičku.

Sedi na kauču i bulji u televizor.
Podižem se sa poda uprljan govnama i krvlju.
Izađem na vrata, teturajući se.
Na stolu je ostala dedina rakija.

ESEJ

KATEDRALA

*Posvećeno 1000. obljetnici početka gradnje
Katedrale Naše Gospe u Strasbourgu
(1015.–2015)*

Neobičan osjećaj obuzeo nas je kad smo u francuskoj dokumentarnoj seriji *Apokalipsa: Drugi svjetski rat*, prilikom njezina premijernog prikazivanja na National Geographic Channelu, u jednom prizoru ugledali Hitlera gdje stoji na istome onomu mjestu posred strazburške katedrale na kojemu smo i mi bili zastali razgledajući veličanstvenu crkvu – to „gigantsko i profinjeno čudo“, kako ga je nazvao Victor Hugo – koja je punih 227 godina, od 1647. do 1874, bila najviša građevina na svijetu, viša i od Velike piramide.

Tad, prilikom posjeta Strasbourgu, nismo znali da je na tome mjestu, šezdeset šest godina i kojih šest mjeseci prije nas, stajao Hitler.

Zapravo, ne očekujete da stojite igdje gdje je prije vas stajao Hitler (iako za takvo što postoji velika mogućnost u mnogim europskim gradovima), a još manje očekujete da je tako nečastiva osoba uopće bila i u jednoj crkvi.

Dakako, nije Hitler došao u Strasbourg/Straßburg zbog katedrale, nego simbolički potvrditi aneksiju Elzasa (Alsacea/Elsaßa) u sastav Trećega Reicha (jer je prije toga grad bio francuski, prije toga njemački, a prije toga francuski...), a niti se je, zasigurno, u katedralu došao pomoliti, već se podičiti i „podiviti“ njemačkima majstorima graditeljima koji su je podigli, s opskurnim idejama da je pretvori u eklektičko „nacionalno svetište njemačkog naroda“ ili u „spomenik neznanom junaku“. Ali kontrapunkt je snažan, katarzičan:

od svih ljudi u povijesti, upravo Hitler stoji tamo gdje ne bi smio stajati. Sve oko njega je suprotno njemu: i katolička ikonografija i univerzalna, općeljudska vrijednost kojom katedrala i sve u njoj u svakom pogledu odiše i zrači. Na Hitlerovu licu je onaj njegov tipični pobjednički, pomalo blesasti smiješak, a njegov pogled uperen je, zapravo – nikamo, jer Hitler ne razumije ništa od onoga što je oko njega, a kako i bi kad je sve tako suprotno njemu. Kao da gleda negdje između oltara i južnog transepta, ne razumijevajući ni oltar, a ni ono što je na južnom transeptu. A tamo se odvija jedinstvena drama.

Iz Adamova rebra uzdiže se Eva i maše prema Božjem imenu. Ispod toga ukazuje se Sudnji dan, trijumfalno došašće velikoga suca Isusa s četirima krilatima zvijerima i mističnim jaganjcem, a s druge strane s Vragom i Smrcu u lancima i dvama muškarcima. Uokolo plešu muzikaši i vjernik okružen trima ženama: Vjerom, Milošću i Nadom. Zdesna im je nevjernik kojega gnjavi demon, a nad njima je „Dama Svijet“. Onda se uzdižu četiri kraljevstva: Asirija, Perzija, Grčka i Rim. Sa strana su lavovi, a ozgor je grifon. Jedan anđeo udara u zvono, a drugi preokreće klepsidru, pješčani sat. S isukanim oružjem oštro nas motre dječak, mladić, odrastao čovjek i opet – Smrt. Ali opet se objavljuje i Isus Krist s cijelom procesijom apostola koji također udaraju u zvona. Sveti Andrija, sveti Ivan, sveti Jakov i ostali slave Krista nevjerojatno bučno, a povrh te larme glasa se i pijevac, nepodnošljivo kukurikajući. No i prije nego što se pijetao tri puta oglasio, nije Petar zanijekao Isusa, nego se u procesiju uključuju čudne pojave: Dijana, lijepa i strašna kao vojska pod zastavama, Apolon, Mars, Merkur, Jupiter, Venera i Saturn. Povrh svega koči se arhitekt Hans Thoman Uhlberger, a oko njega plešu harfist, lutnjaš, flautist i violinist, četiri evanđelista i prorok Izaija, Zakon, Griješ, Smrt i Duh Sveti, a podno je Sotona – Antikrist se bori s Crkvom!

Malo dijete jednu ruku drži na klepsidri, a drugu na mrtvačkoj lubanji. Tu su i tri suđenice, Laheza, Klota i Atropa. No tu su i Jesen, Zima, Proljeće i Ljeto, oko njih pak Lav, Djevica, Vaga, Škorpion, Strijelac, Jarac, Vodenjak, Ribe, Ovan, Bik, Blizanci i Rak. I sve se

vrti ukруг: zvona zvone, anđeli miču kazaljke, apostoli slave Isusa, Antikrist bljuje oganj na Crkvu, no bezuspješno, jer mu Crkva uzvraća snagom sviju svetaca, a Isus opet – uskrsava!

I ta se drama odvija neprestance, bez obzira na to je li ta ista katedrala u Njemačkoj ili je opet, kao i sad, u Francuskoj. Jer ta se drama odvija svugdje i svagda, a u strazburškoj je katedrali tek prikazana – na jedinstven način, u vidu astronomskog sata u južnom transeptu katedrale. Treći je to takav sat u povijesti katedrale; ovaj, najdorađeniji, dovršen 1843. godine, djelo je gorljive posvećenosti *monsiuera* Jean-Baptistea Schwilguéa i to čudo ljudskoga stvaranja prikazuje – ukratko rečeno – čudo Božjega stvaranja, „Božansku mehaniku”: nije taj astronomski sat samo artističko remek-djelo, nego i *computus*, jedan od prvih *computora*, računala, koji matematičkom preciznošću bezgrešno pokazuje vrijeme, položaj Sunca, Mjeseca i planetā, pomrčine Sunca i Mjeseca te datum – Uskrsa.

Hitler je brzo izašao iz katedrale, a povijesna sudba nasreću ga je spriječila da desakralizira i blasfemizira to čudo ljudskoga stvaranja čiji temeljni kamen stoji ondje, eto, već tisuću ljeta, odolijevajući ćudima, zloćudnicima i svima mijenama zemaljskog života i stremeći onome nebeskom, vječnom životu; a drama čuda Božjega stvaranja, prikazana Schwilguéovime astronomskim satom, ostaje duboko u nama.

KNJIŽEVNOST VS. INSTITUCIJE ZLA

O angažovanosti u delima Vide Ognjenović i Danila Kiša

Sloterdajk tvrdi da se poezija „eksponira protiv već izvještenog znanja odozgo, protiv samouvjerenosti, protiv esteticizma – protiv kulture dama-i-gospodo i protiv uredničke kulture s njenim posjedima i mjerilima koja se nameću tamo gdje mogu”.¹ Ovako predstavljeno eksponiranje poezije blisko je našem shvatanju književne angažovanosti o kojoj ćemo govoriti u kontekstu stvaralaštva Vide Ognjenović i Danila Kiša. U tom slučaju angažovanost nije samo obračun sa ideologijama, već i obračun sa jezikom koji ideologije koriste.²

Rolan Bart kaže da je moderno remek-delo nemoguće, „jer pisca njegovo pismo dovodi u bezizlaznu protivrečnost: ili je predmet dela prostodušno prilagođen konvencijama forme, i tada književnost ostaje gluva za našu savremenu Istoriju a književni mit neprevaziđen; ili pak pisac uviđa svu svežinu savremenog sveta, ali o njoj može da govori samo jednim raskošnim i mrtvim jezikom; [...] pisac uviđa tragični nesklad između onoga što čini i onoga što vidi; [...]”.³ I pored ovog „tragičnog nesklada” o kome govori Bart, smatramo da se upravo simulacijom, a često i hiperbolizacijom jezičkog diskursa tradicije i ideologije može ostvariti najjači efekat pobune u književnosti.

Danilo Kiš je ostavio više nejasnih, pa i kontradiktornih shvatanja i odnosa prema angažovanosti. „Međutim, niko ne može imati čistu savest: oni koji su opevali u svom gorkom odricanju mesečinu,

1. Peter Sloterdajk, *Tetovirani život*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1991, str. 31

2. „Proizvodni odnosi i društveno-političko uređenje koje je tim odnosima neposredno uslovljeno, određuju sve moguće verbalne kontakte ljudi, sve forme i načine njihove verbalne komunikacije.” U: Mihail Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Nolit, Beograd, 1980, str. 21

3. Rolan Bart, *Književnost, mitologija, semiologija*, Nolit, Beograd, 1979, str. 52–53

imaju na savesti svoje ćutanje, nepritanje u pomoć ljudima u životnoj opasnosti, a oni prvi, angažovani, imaju, pak, najčešće na savesti svoje učestvovanje u ubistvu nevinih..."⁴ „Moje književno stvaralaštvo u okviru i zagrljaju Beletre jeste jasno koncipiran stav i bekstvo, [...] jer verujem da umetnost, da književnost, jeste etičko, a ne samo estetičko opredeljenje i da je tzv. danas u pejorativnom smislu pominjanja, čista umetnost takođe svojevrstan angažman; to je ne samo škola estetike, nego i škola etike."⁵ „Ja lično se nalazim u ambivalentnoj situaciji, jer moja literatura, [...] jeste neka vrsta veštačkog raja, u bodlerovskom smislu te reči, metaetički derivat moje ličnosti, autonomna i autohtona književnost, dakle – svesno – daleko od svake angažovanosti."⁶ Iz prve citirane rečenice može se videti osuda pisaca koji pred strahotama sveta zatvaraju oči i „pevaju o mesečini“, ali i osuda pisaca koji svojom angažovanošću brane one koji strahote proizvode. Druga citirana rečenica aktivira novo značenje angažovanosti i, zapravo, ono nas najviše i zanima. Kada kaže da je etičnost književnosti „svojevrni angažman“, pod tim svakako misli da je dužnost književnosti da govori o nepravdama, a ne da se zatvara u isprazni i nezainteresovani estetizam. Međutim, u trećoj navedenoj rečenici angažovanosti opet pripisuje negativno značenje – ideološko-panegiričko. Na osnovu svega ovoga vidimo da se Kiš u svojim izjavama kolebao i nedosledno govorio o angažovanosti. Međutim, njegova dela nam nude mnogo sigurniji materijal za zaključivanje. Ako neko otvoreno govori o strahotama rata, o nacističkim i staljinističkim logorima, istorijskim i političkim nepravdama, on svakako ne spada u grupu onih koji „pevaju o mesečini“. To je takođe angažman, etička strana književnost, jer „pisanje jeste neka vrsta leka, bar zametak leka protiv... zala sveta."⁷

Kada Kiš kaže „da književnost treba da ispravlja Istoriju, zato što je Istorija uopštena, a književnost je konkretna“,⁸ on pokreće antiaristotelovsko pitanje odnosa istorije i književnosti, ali zauzima

4. Danilo Kiš, *Homo poeticus*, BIGZ, Beograd, 1995, str. 44-45.

5. Isto, str 199.

6. Isto, str 201.

7. Danilo Kiš, *Gorki talog iskustva*, BIGZ, SKZ, Narodna knjiga, Beograd, 1990, str 164.

8. Isto, str 145.

i angažovano-etički stav. Aristotel kaže: „[...] istoričar i pesnik ne razlikuju se po tome što prvi piše u prozi, a drugi u stihovima [...] nego se razlikuju po tome što jedan govori o onome što se istinski dogodilo, a drugi o onome što se moglo dogoditi. Zato i jeste pesništvo više filozofska i ozbiljnija stvar nego li historiografija, jer pesništvo prikazuje više ono što je opšte, a historiografija ono što je pojedinačno.”⁹ Ne obraćajući pažnju, za sada, na razliku između istorije i književnosti u pogledu istine, vidimo da je kod Kiša odnos pojedinačno (konkretno) – opšte u suprotnosti sa Aristotelovim stanovištem. Objašnjenje je jednostavno – istorija i književnost za dvadeset i četiri veka su peretrole brojne promene. Književnost više nije egzemplar istorijske mogućnosti, već preispitivanje istorije: „Neodređenost Istorije postaje jedan određeni pojedinac, a književnost ispravlja ravnodušnost istorijskih činjenica. Kada kažem ispraviti istoriju književnošću, mislim na sledeće: kako dati ravnodušnosti Istorije svojstvo konkretnog i istinitog ako ne ostacima autentičnih dokumenata, pismima i predmetima koji nose tragove stvarnih bića.”¹⁰ Gotovo identične ideje pronalazimo i kod Vide Ognjenović u priči „Osam skica za portret” (zbirka *Otrovno mleko maslačka*). Marko Gomirac, istoričar umetnosti, opsesivno istražuje stvaralaštvo slikarke Slave Raškaj i pokušava o njoj da napiše monografiju. Svestan da pozitivistička egzaktnost prikriva umetničku istinu, najviše do čega je stigao je pokušaj ispravke te nepravde: „Onda je on u besu zgrabio sa police u biblioteci Malu enciklopediju, našao napis o Slavi Raškaj i besno precrtao flomasterom sve što mu se u njemu nije dopalo, a to je, mahom sve, osim imena i datuma rođenja. Zatim je seo i počeo da dopisuje ono što je on smatrao da treba da sadrži ta odrednica u Enciklopediji.”¹¹ U priči „Pismo bez datuma i kraja” pedanterija istorijske opštosti postaje naučna traljavnost: „Ovako, uprkos naučnoj preciznosti, ili baš zbog nje, ona i ne sluti da je bila u najboljoj prilici da upozna jednog velikog pisca. Nije svesna, niti će to ikada biti, da je tu prednost olako zagušila i proćerdala, upornim traganjem za detaljima tipično

9. Aristotel, *O pesničkoj umetnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990, str. 59

10. Danilo Kiš, *Gorki talog iskustva*, str 145.

11. Vida Ognjenović, *Otrovno mleko maslačka*, Prosveta, Beograd, 1996, str 224.

emigrantske sudbine, na primeru koji je to daleko prevazilazio.”¹² Međutim, u ovim primerima još uvek nema angažovane etičnosti. Konstatovati da istoriju treba menjati književnošću, zato što je istorija opštost, a književnost konkretnost, još uvek ne predstavlja zauzimanje stava etičke angažovanosti, ali je to svakako osnova na kojoj se gradi odnos književnosti i istorije i usmerava u pravcu pitanja istinitosti.

Uvodne rečenice *Grobnice za Borisa Davidoviča* ne samo da obznanjaju dokumentaristički pripovedni postupak, već i pokreću pitanje istinitosti: „Priča koja sledi, [...], ima jednu nesreću (neki to zovu srećom) što je istinita: [...]. Ali da bi bila istinita na način o kojem njen autor sanja, morala bi biti ispričana na rumunskom, mađarskom, ukrajinskom ili jidišu; [...]”¹³ Dakle, iako je priča istinita, jer pisac koristi dokumenta „zapisana rukom časnih ljudi i pouzdanih svedoka”,¹⁴ ona nije istinita na način *o kojem njen autor sanja*. To znači da postoje dve istine – ona istina do koje možemo doći oslanjajući se na dokumenta različite vrste i, s druge strane, istina do koje se ne može doći, ali o kojoj se sanja, dakle jedna utopistička istina. Vida Ognjenović u priči „Dvoboj” tvrdi isto: „Bez obzira što ih ovde ne recituju u svakoj prilici kao bukvicu, istorijski podaci nisu zagubljeni i rasuti, već valjano proučeni i raspoređeni po debelim knjigama i raspravama. [...] Činjenice se znaju, ali je prava priča izmakla.”¹⁵ Dakle, činjenice su u istoriji poznate i do njih je relativno lako doći, ali prava istina izmiče. Svestan utopističkog karaktera istine pisac jedino ima mogućnost da ukaže na takav njen karakter. Suprotno institucijama laži o kojima oba autora govore, njihova dela ne pretenduju na konačnu istinu i upravo na tom mestu očajanja aktivira se njihova angažovanost – nepristajanje na laži i delimične istine. Enantiosemičnost lekseme „angažovanost” ovde dobija pun smisao – angažovanost kod Danila Kiša i Vide Ognjenović sasvim je u suprotnom odnosu prema angažovanosti kao beskompromisnoj glorifikaciji jedne ideologije i njene istine.

12. Isto, str. 110-11.

13. Danilo Kiš, *Grobnica za Borisa Davidoviča*, Plato, Beograd, 2001, str 5.

14. Isto.

15. Vida Ognjenović, *Otrovno mleko maslačka*, str 242-243.

Međutim, ovi autori različitim stepenom distanciranosti od predmeta pripovedanja drugačije realizuju svoju angažovanost. Kod Vide Ognjenović kritika istorije, politike, tradicije, zapravo svih institucija zla, biva transparentnija, dok Kiš „samo želi da nam nešto predoči. Da nam stavi pred oči tekst. Naravno, uvek je to paradigmatički tekst, zapis vidljivog sa dodatkom onog nevidljivog, [...]”. Kiš, razume se, pokušava da izbegne trivijalne zamke etičke neutralizacije – u pozadini njegovog umeća nalazi se relativno čitljiv etičko-politički impuls.¹⁶ Suprotstavljajući različite izvore o istom predmetu, odnosno stvarajući istorijsku polifonost, Kiš nam razotkriva njihovu nepouzdanost ili tendencioznost, a najčešće i jedno i drugo: „Prvu, herojsku verziju, podržavali su i širili, usmeno, a zatim zabeležili i u hronikama, sanklioti i jakobinci. Drugu, [...], zabeležili su zvanični istoričari moćne habzburške dinastije, kako bi sprečili rađanje legende.”¹⁷ „Po drugoj verziji, Čudotvorac je [...]”¹⁸ „U policijskim arhivima Orhane zapisane su tri godine rođenja: 1891, 1893, 1896.”¹⁹ Iz navedenih primera se vidi da narator ostaje na distanci u odnosu na predmet naracije. On samo prenosi šta je u izvorima našao, ali je intencija jasna – čim postoji više dokumenata sa različitim informacijama, neka od njih nisu istinita ili možda sva. Drugi način razotkrivanja nepouzdanosti izvora je prikaz njegove metodologije. Reprezentativan primer za to je saslušanje Novskog od strane Fedjukina – „Novski oteže istragu pokušavajući da u dokument svog priznanja, bez sumnje jedini koji će ostati posle njegove smrti, unese neke formulacije koje bi mogle ne samo da ublaže njegov konačan pad nego i da budućem istraživaču došapnu, kroz vešto spletena protivurečja i preterivanja, da celo zdanje tog priznanja počiva na laži isceđenoj bez sumnje torturom. [...] Jer, nema sumnje, Fedjukin zna isto toliko dobro koliko i sam Novski (i to mu daje do znanja) da je sve to, ceo taj tekst priznanja, sročeno na nekih deset gusto kucanih stranica, najobičnija fikcija [...]”²⁰ Pol Virilio kaže

16. Želidrag Nikčević, „Ko je video sadašnjost video je sve”, Zbornik radova *Danilo Kiš između Cetinja i panonskog potopa*, CNB „Đurđe Crnojević”, Cetinje, 1993, str. 55.

17. Danilo Kiš, *Enciklopedija mrtvih*, BIGZ, Beograd, 1992, str. 154.

18. Isto, str. 31.

19. Danilo Kiš, *Grobnica za Borisa Davidoviča*, str. 73.

20. Isto, str. 94.

da „policajska istraga nastoji da rasvetli *privatni prostor*“²¹, a mi dodajemo – i da ga upodobi svojim potrebama što se iz navedenog primera dobro vidi. Razotkrivajući paradigmatične metode kojima se dolazi do istorijske/policajske/ideološke istine, koja će nekada biti jedini dokument o nekom vremenu, Kiš indirektno dovodi u pitanje istinitost svih dokumenata. Na ovom primeru, ali i mnogim drugim, koristeći metode, postupke i jezik tradicije, za koji Bart kaže da je pisac na njega osuđen, on vrši njihovo demistifikovanje. Prema tome, „za Kiša nije reč o tome da ‘istinu’ otkrivenu putem književnosti suprotstavi svetu zvanične institucionalizovane laži, nego pre da prodre u srce mehanizma laži, da ih rasklopi, da ih otkloni, njihovu formu okrene protiv njihove funkcije“²². Smatramo da je na ovaj način ideja Rolana Barta o ograničenosti pisca tradicijom, koja kroz njega progovara, osporena.

Angažovanost u delima Vide Ognjenović se ostvaruje više direktnom kritikom, transparentnim ukazivanjem na istorijske nepravde, na opšteprihvaćene laži, a manje samim pripovednim postupkom. Na primer: „Država je uspešno izvršila otimačinu i svečano otvaranje vinarske zadruge, a zatim digla ruke.“²³ „Nazvaću razloge njegovog napada povampirenom pojavom čitanja fikcije kao stvarnih podataka, čime su se svojedobno bezočno služili ideološki režimi i religijski dogmatici, za pogrome nad knjigama i piscima.“²⁴ „Jesu ovi čobani na vlasti, al’ im podanici nisu ovce [...]“²⁵ Kao što se može videti, narator se ne distancira od predmeta pripovedanja i ne računa na domišljatost čitaoca koji će indukcijom na osnovu pojedinačnih primera doneti zaključak o institucijama zla, već ih autorka sama kvalifikuje kao takve. Međutim, postoje i primeri drugačije vrste, odnosno oni koji su po svom obliku bliži Kišovoj angažovanosti. Najuspeliji primer je roman *Posmatrač ptica*. Narator se u ovom romanu povlači iz sveta fikcije, iako za sebe kaže

21. Pol Virilio, *Mašine vizije*, Svetovi, Novi Sad, Oktoih, Podgorica, 1993, str. 55

22. Gi Skarpeta, „Istinolaža Danila Kiša“, Zbornik radova *Roman kao peščanik – pripovedačka umetnost Danila Kiša*, Kulturno-prosvetna zajednica grada Novog Sada, Svetovi, Novi Sad, 1998, str. 37.

23. Vida Ognjenović, *Otrovno mleko maslačka*, str. 9.

24. Vida Ognjenović, *Posmatrač ptica*, Arhipelag, Beograd, 2010, str. 9-10

25. Vida Ognjenović, *Kuća mrtvih mirisa*, Prosveta, Beograd, 1995, str. 90.

da „dobro poznaje junaka ove knjige”, a razotkrivanje ideološko-državno-policijske dehumanizacije pun smisao dobija izvan teksta, u čitačevoj sintezi, jer je u tekstu samo ukazano na mehanizme funkcionisanja vlasti, ali nije zauzet eksplicitan kritički stav kao u drugim delima Vide Ognjenović. U romanu *Posmatrač ptica* ukazivanje na postojanje više „istina” postiže se suočavanjem dva teksta – teksta romana o životu Vasilija Ivanovića Kirova i teksta dosijea o njemu, koji je u roman delimično ugrađen. Posredstvom tog dosijea, koji u romanu ima ulogu dokumenta, razotkriva se savršeno funkcionisanje državnog mehanizma – „Sada mi je postalo jasno, na osnovu ove arhivske prašine, da je režim mogao da se održi još hiljadu godina uz ovakvu silu otpora, da nije sam sebi rasparao trbuh i urušio se unutra.”²⁶

Svaki humani napor oslobođenja i borbe protiv destruktivnih moći ideologija osuđen je na neuspeh. Književnost je toga svesna – svaka ambicija konačne i sveobuhvatne epistemologije i aksiologije je aktivnost samoobmanjivanja ili ideoloških pseudomesijanskih propagandi. Zbog toga književni tekst ne preuzima ulogu obznanjivanja konačne istine, makar ona bila humanošću motivisana, jer bi time ponavljao pandemoničnu epistemologiju i aksiologiju ideologija protiv kojih se bori. Književni tekst, kao što smo to videli na primeru Danila Kiša i Vide Ognjenović, ima moć da na osnovu onoga što je istorija kao takva ostavila iza sebe ukaže na njen demonski karakter. To je književni napor da se, bez pretenzija na konačnu istinu, obznane laži koje proizvode institucije zla.

26. Vida Ognjenović, *Posmatrač ptica*, str. 292.

INTELEKTUALAC EDVARDA SAIDA

Kao intelektualac... govorim i pišem o ovim stvarima pošto, nakon dugog promišljanja, one postaju nešto u šta verujem. Isto tako, želim da ubedim druge u svoja uverenja.
E. Said¹

Edvard Said (Edward W. Said)² je, moglo bi se reći, nezaobilazni intelektualac, mislilac i borac za ljudska prava današnjice. Nazivaju ga još i „najvažnijim američko-arapskim filozofom“.

Poznat je u akademskim krugovima prevashodno teoretičara i istoričara književnosti, sociologa, onih koji se bave tematikom Bliskog istoka, multikulturalizmom, interkulturalizmom. U Srbiji je prevedeno tek nekoliko njegovih monografija, ali tokom zadnje decenije na njega se u nas obraća sve veća pažnja i sve je više, u našoj periodici, prevoda njegovih radova ili članaka, kao i prikaza i analiza njegovih dela.

Život (i karijeru) završio je kao predavač engleskog jezika i komparativne književnosti na Univerzitetu Kolumbija. Na tom polju bio je jedan od vodećih eksperata.³

1. Said E., *Representations of the Intellectual*, New York, Vintage Books, 1996, str. 12 (ovaj i svi ostali citati iz knjige u prevodu autorke eseja T. I.).

2. Edward W. Said (1935-2003), poreklom Palestinac hrišćanske vere, rođen u Jerusalimu u bogatoj porodici, još kao dete je stekao zavidno obrazovanje i govorio dva jezika – arapski i engleski. Rano obrazovanje stekao je u Kairu, bačelor i master iz umetnosti na Princeton univerzitetu, a doktorirao englesku književnost na Harvardu. Predavao je engleski jezik i uporednu književnost na Univerzitetu Kolumbija. Dugo se bavio ulogom intelektualaca u savremenom društvu.

3. „U periodu od 1969. do 1979, Edvard Said je redefinisao američku komparativnu književnost, stvarajući fraze, dopunjujući novi kritički panteon (Viko, Švab) i povrh svega, smišljajući metod.“ Brenan T., „Edvard Said i komparativna književnost“ *Polja*, Beograd, br. 452 (2008) u prevodu Aleksandre Izgarjan.

Svojom političkom mišlju i angažovanjem⁴ podstakao je mnoge polemike, bio meta svakolikih napada i imao mnoge kritičare, ali je bio i velika potpora prognanima u borbi za njihova prava⁵. Svoj rad „Razmišljanja o izgnanstvu“ Said počinje rečima: „Izgnanstvo je istovremeno neobično privlačna tema za razmišljanje i užasan doživljaj u ljudskom iskustvu... Stoga ne čudi što su mnogi izgnanici postali romansijeri, šahisti, politički aktivisti i intelektualci.“⁶

Saidov svet odrastanja bio je svet bogatstva i luksuza u kojem je bilo tako lepo živeti dok je postojao. Ali to što je život proveo u izgnanstvu, i sam intelektualac, sasvim objašnjava njegovu zaokupljenost odgovornošću i angažovanošću intelektualaca.

Čime god da se bavio, jasno je isticao svoj odnos prema intelektualcima i njihovoj ulozi u društvu. „Intelektualac je reprezentativna figura kojoj je stalo – neko ko sasvim jasno predstavlja određen stav i neko ko taj stav predočava (svojoj) javnosti uprkos svim preprekama.“⁷

Desetak godina pre no što će biti pozvan da bude predavač na Ritovim predavanjima⁸, opisao je intelektualce kao klasu kojoj je danas hitno potrebno društveno redefinisanje. U šest predavanja, koliko ih je održao, iz nedelje u nedelju, 1993. godine, izneo je svoje viđenje intelektualca pregledno i veoma sistematično. Kasnije ih je, dodavši predgovor, objavio pod naslovom *Predstavljanje intelektualca*

4. „Kada sam, dvadeset godina kasnije, počeo da se uključujem u politiku, oboje (otac i majka, prim. T.I.) su snažno negodovali. 'Uništiće te', rekla je majka; 'ti si profesor književnosti', rekao je otac, 'toga se ti drži'“ – Said E., „Odlazak iz Palestine“ *Reč*: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, Beograd, br. 55 (1999), str. 163 (u prevodu A. Bajazetov-Vučen).

5. „Od nje (tetke – prim. T. I.) sam naučio sav jad čoveka bez zemlje ili mesta na koje bi se mogao vratiti, čoveka kojeg ne štiti nikakva državna vlast ili institucija, čoveka koji prošlost više ne može da rastumači drugačije nego kao gorku, bespomoćnu tugu, a ne može ni sadašnjost, sa svakodnevnim stajanjem u redovima, sa mučnim traganjem za poslom, i sa siromaštvom, glađu i poniženjima.“ – *Isto*, str. 164.

6. Said E., „Razmišljanja o izgnanstvu“ *Polja*, Beograd, br. 452 (2008), u prevodu Predraga Šaponje.

7. Said E., *Representations of the Intellectual*, New York, Vintage Books, 1996, str. 12 (prev. T. I.).

8. Predavanja, nazvana tako u čast lorda Rita (prvog direktora BBC-ja) koja BBC organizuje, počev od 1948. godine (prvi predavač Bertrand Rassel), svake godine i ona predstavljaju značajan događaj u britanskom kulturnom životu, pokrećući šire javne rasprave.

(*Representations of the Intellectual*) u njujorškoj izdavačkoj kući Vintidž buks (Vintage Books)⁹

Diskutujući o bezbrojnim definicijama intelektualca koje postoje, o mnoštvu različitih istorija i sociologija o intelektualcima, nebrojenim opisima intelektualaca i nacionalizma, moći, tradicije, revolucije, odlučuje se da najviše govori o, za njega uporišnim, dvema najvažnijim a međusobno suprotnim, definicijama intelektualca poteklim u XX veku.

Antonio Gramši¹⁰ je zastupao mišljenje da su svi ljudi intelektualci, ali da svi ne obavljaju intelektualnu ulogu u društvu, i razlikovao je dve grupe intelektualaca – *tradicionalne* intelektualce (učitelji, sveštenici i administratori koji iz godine u godinu rade istu stvar), koji iako šire visoku kulturu preko društvenih institucija služe opravdavanju i jačanju postojećeg društvenog sistema; *organske* intelektualce, tzv. nove intelektualce, koji su veoma aktivno uključeni u društvo i deluju unutar društvenih grupa zastupajući interese tih grupa, a sa željom da ih prosvete, da bi bile u stanju da se bore za svoje interese u društvu.

Žilijen Benda¹¹, pak, intelektualce vidi kao izrazito malu grupu ekstra talentovanih i veoma moralnih filozofa koji obrazuju svest čovečanstva. Intelektualac je čuvar i nosilac nezavisnog prosuđivanja i istinski izvršava svoju misiju kada, podstaknut bezinteresnim principima pravde i istine, otkriva korupciju, brani nemoćne i prkosi nasilnim autoritetima. No, u vreme kada je Benda pisao svoju *Izdaju*

9. Tokom 1993. godine iskazano je veliko neprijateljstvo kako prema Saidu kao predavaču, tako i prema njegovoj „neengleskoj“ temi, što je i sam Said komentarisao u „Uvodu“ svoje *Representation of the Intellectual*. Ostaje nejasno zašto je BBC bio spreman da emituje predavanja na tu temu, iz nedelje u nedelju, „u zemlji u kojoj se intelektualac tradicionalno doživljava kao stranac i tuđinac“ (Dž. Dženings, T. Kemp-Velc, „Intelektualac – sporna figura“ *Republika*, br. 194-195, prevod Ivane Spasić).

10. Antonio Gramsci (1891–1937), italijanski marksista, aktivista i, iznad svega, briljantan filozof, poznat po kritici tradicionalne misli, naročito Kročeove (Benedetto Croce) filozofije; njegove *Beleške iz zatvora* nastale u periodu Gramšijevog tamnovanja usled Musolinijevog progona (1926–1937) ključni su izvor njegovih shvatanja i tumačenja. Said je mišljenja da su intelektualci, zahvaljujući baš Gramšijevoj sugestiji iz *Beležaka iz zatvora*, po prvi put posmatrani kao osovina u funkcionisanju modernog društva i postali objekat istraživanja.

11. Julien Benda (1867–1956), francuski filozof i pripovedač; pozvao je evropske intelektualce da odbace partikularizam interesa zagovarajući univerzalizam koji će uobličiti Evropu u jednu veliku naciju u kojoj će dominirati strast za razumom.

intelektualca (1927), razmišljanja o intelektualcu odnosila su se na evropsku inteligenciju, i on je mogao da kaže da intelektualci postoje u nekoj vrsti univerzalnog prostora u kome nema ni nacionalnih ni etničkih granica. Situacija je danas, smatra Said, daleko drugačija. „Svaki deo sveta proizveo je svoje intelektualce.“¹²

Svaki pojedinačni intelektualac provodi život misleći uglavnom na jeziku sa kojim je rođen. Zemlje i nacije koje imaju zajednički jezik i kulturu, imaju i druge zajedničke karakteristike. Uostalom, kaže Said, „nijedan moderan intelektualac ... ne piše na esperantu“¹³. Svaka nacija ima svoj entitet i ne treba je, niti je moguće, utapati je u druge.

Said raspravlja ovo pitanje nacionalnosti i nacionalizma, apostrofirajući uticaj zajednice, istorije i nacionalnosti na razmišljanja pojedinca i iznoseći, u prilog tome, mnoge primere intelektualaca i njihovih dela u svetu, u drugom predavanju „Postojanje naroda i tradicija u zemljama Zaliva.“¹⁴

Saidu je, prema sopstvenom iskazu, bliže Gramšijevu određenje intelektualca, ne samo zbog toga što je definisan kao osoba koja ispunjava mnogostruke funkcije u društvu, nego i zato što je u današnje vreme naročito vidljivo da je svako ko radi u bilo kom polju koje je vezano za proizvodnju ili distribuciju znanja, intelektualac u Gramšijevom smislu. No, odlučno je protiv toga da intelektualac sebi sme da dozvoli da jednostavno bude sveden na postojanje bezličnog profesionalca koji brine samo o svom poslu, kao što to čine Gramšijevi tradicionalni intelektualci i daje jasnu prednost organskim intelektualcima kojima je ovaj dodelio ulogu društvene i kulturne integracije, bez obzira na to da li su je obavljali suprotstavljanjem ili saglasnošću sa režimom.

Ipak, velikim delom Said prihvata i klasičnu Bendinu definiciju, jer je u njoj intelektualac predstavljen kao neko ko je u stanju da govori istinu i za koga nijedna ovosvetska sila nije dovoljno zastrašujuća da ne bi smeo da je podvrgne kritici.

12. Said E., *Representations of the Intellectual*, New York, Vintage Books, 1996, str. 10 (prev. T. I.).

13. Isto, str. 27 (prev. T. I.).

14. Drugo predavanje Said je naslovio „Holdings Nations and Traditions at Bay“ a, shodno sadržaju, činilo se najuputnijim da se odabere *postojati* kao značenje gl. *to hold* (prim. i prev. T. I.).

Za Saida ne postoji „privatni“ intelektualac, jer se, od momenta kada se nešto kaže ili objavi, ulazi u javni svet. Isto tako, ne postoji „javni“ intelektualac – neko ko figurira kao predstavnik za sve i svašta. „Intelektualac (je) pojedinac obdaren sposobnošću da interpretira, precizno izrazi, artikuliše poruku, gledište, stav, filosofiju ili mišljenje u javnosti ili zarad nje.“¹⁵

Zahvaljujući svom istinskom poznavanju književnosti, Said je u stanju da interpretira društvenu ulogu intelektualca u modernom javnom životu (ukoliko se ovaj shvati kao područje romana ili drame, a ne menadžmenta) analizom „neuobičajenih romana XIX i ranog XX veka: Turgenjevljevim *Očevima i ocima...* Džojsovim *Portretom umetnika u mladosti...*“¹⁶ Turgenjev mirnu i idiličnu sliku ruske provincije šezdesetih godina XIX veka, u kojoj mladi ljudi nasleđuju navike od svojih očeva, narušava upadom anarhiste Bazarova koji se kao prkosni i kategorični intelektualac izdiže iznad priče. „Ono što nam, o Bazarovu, ostaje u sećanju, su njegove čista i neprekidna snaga potrage i njegov suprotstavljajući intelekt.“¹⁷ *Portret umetnika u mladosti* smatra se „prvim romanom na engleskom jeziku u kojem je u potpunosti predstavljena žudnja za razmišljanjem“¹⁸. Za Stivena Dedalusa, mladog intelektualca iz provincije koji je produkt kolonijalnog okruženja, razmišljanje je način na koji doživljavamo svet. On ne želi da se prilagodi ustaljenom načinu života i jednoličnoj rutini. U odgovoru Krenliju, on kaže: „Reći ću ti šta ću raditi i šta neću raditi. Neću služiti onome u što ne verujem, zvalo se to moj dom, moja otadžbina, ili moja crkva: i pokušaću da se izrazim u nekom obliku života ili umetnosti što slobodnije mogu i što potpunije mogu, služeći se u svoju odbranu jedinim oružjem koje sebi dozvoljavam – ćutanjem, izgnanstvom i lukavstvom.“¹⁹

15. Said E., *Representations of the Intellectual*, New York, Vintage Books, 1996, str. 11 (prev. T. I.).

16. Isto, str. 14.

17. Isto, str. 15.

18. Ovu rečenicu Šejmusa Dina (Seamus Deane) Said citira u *Representations of the Intellectual* (str. 16), a u ovom radu prevela na srpski jezik T. I.

19. Originalni citat u *Representations of the Intellectual*, str. 17; prevod na srpski Petar Čurčija u *Portret umetnika u mladosti*, Beograd, Nolit, 1960, str. 294.

Obimna literatura o ulozi intelektualca na koju se Said u svojim predavanjima poziva, podupire njegovu tvrdnju da intelektualac, pre svega, mora da izbegava bespogovornu pokornost državi. I u svom delu *Kultura i imperijalizam* Said iznosi viđenje da je intelektualni život u Americi u potpunosti profesionalizovan i da scenom dominiraju intelektualci okrenuti vođenju politike, što je naročito vidljivo u spoljnoj politici gde se upotreba sile i krajnja pravednost američkih ciljeva ne smeju dovoditi u pitanje, pa intelektualci to i ne čine.²⁰

U svojoj knjizi *Covering Islam*²¹, već u predgovoru, Said prigovara očitijoj podeli sveta na Izrael i Zapad, na nepomirljivo „mi i oni“, odnosno „mi protiv njih“, demistifikuje zapadnu aroganciju izraženu u shvatanju Zapada kao svetovnog racionalnog i kulturalno superiornijeg sveta, nasuprot svetu islama kojeg vodi iracionalna mržnja prema svetovnom svetu i bes.

On pred sebe stavlja zadatak da argumentovanom analizom medijske stvarnosti pokaže kako zapadni mediji i stručnjaci stvaraju iskrivljenu, pogrešnu sliku islama prezentujući javnosti niz zastrašujućih tvrdnji i stereotipa koji se vezuju za islam. Naslovi kao što su: *Crvena pretnja je nestala ali evo nam islama; Ne bojimo se ničega osim islama; Islamska vera je naš neprijatelj* i tsl. određuju i viđenje islama i islamskih zemalja „prosečnog“ čitaoca i gledaoca.

Nadalje, „puno toga što se može videti i pročitati u medijima o islamu predstavljeno je kao agresija koja proizilazi iz islama jednostavno zato „što je islam takav“ ili, Saidovim rečima, „krivotvorenje islama jednostrana je aktivnost koja sakriva ono što 'mi' radimo, i umesto toga naglašava ono što muslimani i Arapi jesu po svojoj vlastitoj izopačenoj prirodi.“²²

20. „SAD je zemlja koja širom sveta i dalje pokušava da nametne vlastiti stav prema zakonu i miru... No, u celoj toj stvari ne zapanjuje samo pokušaj da se takav stav nametne, već i činjenica da se to čini uz konsenzus (a možda čak i jednoglasje) u javnoj sferi, sačinjenoj tako da bude neka vrsta kulturnog prostora čiji je zadatak upravo da pomenute štavove nedvosmisleno zastupa i objašnjava...“ (Said E., *Kultura i imperijalizam*, Beograd, Časopis Beogradski krug, 2002, str. 506).

21. Prevod ove knjige je u Hrvatskoj objavljen pod naslovom *Krivotvorenje islama*, u izdanju V.B.Z. iz Zagreba, 2003. godine.

22. Citat preuzet iz: Jeknić R., „Krivotvorenje islama : kako mediji i stručnjaci određuju način na koji vidimo ostatak sveta“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 43, 1/2006, str. 216.

O tome „mi“ (koje se odnosi na Amerikance, pa time, u formalnom smislu, i na samog Saida), Said piše srazmerno često. U *Kulturi i imperijalizmu* piše: „Stoga obični Amerikanac (zahvaljujući medijskim sadržajima – prim. T. I.) stiče utisak kako je upravo 'naš' zadatak da ispravimo nepravde sveta i demone protivrečja i nedoslednosti“²³. I kaže dalje, vraćajući se na neizbežnu ulogu intelektualca: „Ali mene zanima način na koji intelektualci prikrivaju ono što 'mi' u tom procesu radimo.“²⁴

U svom članku „Izdaja intelektualaca“, prikazujući NATO bombardovanje na Srbiju, izlažući oštroj kritici postupke Klintonu i njegove administracije²⁵, Said piše i o jednostranoj, manipulatorskoj i štetnoj ulozi medija, i o tome kakav utisak sve to ostavlja na „mi“:

„Ovo nezdravo stanje dodatno pogoršavaju i mediji, koji nisu igrali ulogu nepristrasnog izveštača već dobrovoljca i pristrasnog svedoka ludila i surovosti rata... Tokom 79 dana bombardovanja sigurno sam odgledao najmanje 30 dana konferencija za novinare NATO-a i ne mogu da se setim više od pet, šest novinarskih pitanja koja su makar izdaleka osporavala nagvaždanja Džejmija Šeja, Džordža Robertsona i, najgoreg od svih, Havijera Solane... Mediji nisu pokazali ni trunku skepse... *slično je i sa liberalnim kolumnistima i intelektualcima ... oni su sklanjali pogled od uništavanja infrastrukture Srbije ... oduševljeni idejom da 'mi' činimo nešto da bismo zaustavili etničko čišćenje... Nigde podsećanja na ono što se pre četiri godine dogodilo u Ruandi... niti na 350.000 Srba koje je proterao Tuđman... na etničko čišćenje Palestinaca 1948. godine koje je počinio Izrael... U čemu se to stavovi Baraka, Šarona, Netanjahua i Ejtana prema drugačijim i 'inferiornim rasama' suštinski razlikuju od Miloševićevih i Tuđmanovih?*“²⁶

23. Said E., *Kultura i imperijalizam*, Beograd, Časopis Beogradski krug, 2002, str. 506.

24. Isto, str. 508.

25. „Potpuno je neshvatljivo kako su visoki komandiri NATO-a, sa Bilom Klintonom i Tonijem Blerom na čelu, uopšte mogli da pretpostave da će broj izbeglica opasti posle bombardovanja“ – Said E., „Izdaja intelektualaca“ *Reč* : časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, Beograd, br. 55 (1999), str. 125 (u prevodu Željka Vučena); original – The treason of the intellectuals, objavljen u Kairu, u nedeljniku Al Ahram, 24–30. juna 1999. godine.

26. Said E., „Izdaja intelektualaca“ *Reč* : časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, Beograd, br. 55 (1999), str. 126.

Iako oštro napadnut u javnim diskusijama tokom predavanja koja je održao u okviru Ritovih predavanja, optuživan zbog toga što je Palestinac „a to je, kao što svako zna, sinonim za nasilje, fanatizam, ubijanje Jevreja“²⁷, optuživan i za aktivno učešće u borbi za prava Palestinaca, iako je anti-intelektualnim i iracionalnim argumentima okarakterisan kao intelektualac-outsajder, amater, i iako mu je stavljeno na teret da svojim predavanjima „blamira Zapad“, Said u tim istim predavanjima tvrdi: „Kod mene nema nedoumice da su intelektualci na strani slabih i onih koji nisu zastupljeni. Moglo bi se reći, nešto poput Robina Huda.“²⁸

Edvard Said je čovek nesumnjivo širokog obrazovanja i kulture. Sav njegov kritičizam, svaka osuda vlasti, društva ili pojedinca, njegova neprekidna potpora svim izgnanima u njihovoj borbi za prava, utemeljeni su činjenicama, njegovoj obradi tih činjenica i njegovim ličnim odnosom prema svemu tome. „Uvek postoji personalni odraz i lični senzibilitet, i to daje značenje onome što je izrečeno ili napisano.“²⁹

Njegova doslednost u tumačenju intelektualca i njegove uloge u društvu, nepokolebljivost u pokušajima da probudi intelektualnu svest ljudi kao i svu odgovornost koju probuđena svest sobom nosi, poštovanja je vredan spoj misli i praktičnog delovanja.

On nam je pokazao da se ne može zanemariti činjenica da intelektualci delaju i misle u društvu koje ima određeni poredak i određeno ustrojstvo, bez obzira na proces globalizacije koji je već uzeo maha. Očigledna je društveno-istorijska uslovljenost njihove uloge. Isto tako, nesumnjiv je protivrečan položaj inteligencije u svim pa i u modernom društvu. Ali, ako svoje obrazovanje i svoje ideje stavi u službu javnog cilja, prevazilazeći sopstvene interese, intelektualac može da učini svoju reč gromoglasnom.

27. Said E., *Representations of the Intellectual*, New York, Vintage Books, 1996, str. XI (prev. T. I.).

28. Isto, str. 22.

29. Isto, str. 12.

Literatura i izvori:

- 1) Said E., *Representations of the Intellectual*, New York, Vintage Books, 1996
- 2) Said E., *Kultura i imperijalizam*, Beograd, Časopis Beogradski krug, 2002
- 3) Said E., *Krivotvorenje islama*, Zagreba, V.B.Z., 2003
- 4) Said E., *Nepripadanje : memoari*, Zagreb, V.B.Z., 2007
- 5) Said E., *Orijentalizam*, Beograd, Čigoja štampa, 2000
- 6) Said E., „Odlazak iz Palestine“, *Reč: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, Beograd, br. 55 (1999)
- 7) Said E., „Razmišljanja o izgnanstvu“, *Polja*, Beograd, br. 452 (2008)
- 8) Said E., „Izdaja intelektualaca“, *Reč: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, Beograd, br. 55 (1999)
- 9) Brennan T., „Edvard Said i komparativna književnost“, *Polja*, Beograd, br. 452 (2008)
- 10) Dženings Dž., Kemp-Velc T., „Intelektualac – sporna figura“, *Republika*, br. 194-195
- 11) Jeknić R., „Krivotvorenje islama: kako mediji i stručnjaci određuju način na koji vidimo ostatak sveta“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 43, 1/2006
- 12) Marković G., „Amaterski intelektualac: Saidov Ansatzpunkt“, *Polja*, Beograd, god 53, br. 452 (2008)
- 13) <http://orijent.blog.com/>



Republika Srbija
Ministarstvo kulture i informisanja

Pokrajinski sekretarijat za kulturu i
javno informisanje



Ovaj broj časopisa *Ulaznica* objavljen je uz pomoć
Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i Pokrajinskog
sekretarijata za kulturu i javno informisanje.

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82+3

ULAZNICA : časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja
/ glavni urednik Vladimir Arsenić. – God. 1, br. 1
(1967)– . – Zrenjanin : Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, 1967–. – 24 cm

Pet brojeva godišnje
ISSN 0503-1362

COBISS.SR-ID 9987330

